

Italië

De schaduwkant van een zonovergoten land

*De begeerte om dit land te zien was overrijp;
pas nu ze bevredigd is, krijg ik mijn vrienden en
vaderland weer innig lief en wordt mijn terugkeer
wenselijk, en wel temeer omdat ik het stellige
gevoel heb dat ik zovele schatten niet tot eigen
bezit en eigen gebruik meeneem, maar dat ze mij
en anderen gedurende het hele leven als richtsnoer
en stimulans zullen dienen.*

(JOHANN WOLFGANG VON GOETHE, 1 november 1786)

Ine Roon

Italië

**De schaduwkant van
een zonovergoten land**

De Bezige Bij Antwerpen

INHOUD

VOORAF — 7

HOOFDSTUK 1

Eén land en één volk, onder één vlag?

*Italië is een los verband tussen twintig
zeer verschillende regio's — 13*

HOOFDSTUK 2

Italianen zijn bijzonder devoot en bovendien bijgelovig

Adopteer eens een doodskopje! — 37

HOOFDSTUK 3

Maffiosi zijn toch ook een beetje cool?

*De kleine Giuseppe Di Matteo werd in zuur opgelost
– een 'erecode' bestaat niet — 59*

HOOFDSTUK 4

Op pad in Scampia, de Zuid-Italiaanse Bronx

'Vergeet nooit dat je nog altijd een keuze hebt' — 82

HOOFDSTUK 5

Ignazio Cutrò

Eén burger, oog in oog met de Siciliaanse maffia — 100

HOOFDSTUK 6

Wijntoerisme als wapen tegen de maffia

*De strijd tegen de maffia is niet gestreden:
'Onkruid wieden blijft noodzakelijk' — 118*

HOOFDSTUK 7

'Computers zul je nooit kunnen opeten!'

*De Italiaanse beweging Slow Food:
bieden eten en drinken een uitweg uit de crisis? — 134*

HOOFDSTUK 8

Is het prachtige Italië een oud en nutteloos land?

*Jongeren vertrekken naar het buitenland,
als daad van verzet — 148*

HOOFDSTUK 9

Op nieuwkomers ontvangen is Italië niet zo tuk

'U doet mij aan een orang-oetan denken!' — 165

HOOFDSTUK 10

België: tussenstation of eindbestemming?

*'De vroegste herinnering van mijn vrouw aan Marcinelle
is het verdriet van de weduwen' — 187*

HOOFDSTUK 11

Een baantje bij de overheid is de natte droom van elke zuiderling

*Reis van spilziek Sicilië naar Taranto,
de meest vervuilde stad van Italië — 211*

HOOFDSTUK 12

Silvio Berlusconi, een romanpersonage wordt premier

*Komt iets niet op televisie,
dan bestaat het in Italië eigenlijk niet — 235*

HOOFDSTUK 13

**Italianen zijn dol op vrouwen,
bella figura en uiterlijke schijn**

*Alleen behandelen die 'latin lovers'
hun vrouwen niet erg goed — 262*

HOOFDSTUK 14

In de ban van de Sterke Man

*Italianen zijn dol op welbespraakte leiders
met een toverstokje — 281*

HOOFDSTUK 15

**Italiaanse cultuursteden zijn
Disneyland voor toeristen**

*Privéfeestje aan de Ponte Vecchio in Firenze?
Voor de juiste prijs regelen we dat toch — 304*

NASCHRIFT — 332

MEER LEZEN? — 335

GRAZIE — 338

BIOGRAFISCH REGISTER — 340

KAART — 349

VOORAF

Dit is geen blinde liefdesverklaring aan Italië. Hoewel ik nog mijmer over de lasagne met lamsragout en Romeinse artisjok die ik gisteren in Trastevere, de meest filmische wijk van Rome, heb opgepeuzeld, wordt dit geen lyrische opsomming van al waarin Italië uitblinkt. Iedereen weet waarom wij dol zijn op dit land, dat geen buurland is, maar toch vaak precies zo aanvoelt. Ik ben nooit druiven gaan plukken in Toscane en ik heb ook nooit de behoefte gevoeld om een oude boerderij om te toveren tot een *agriturismo*. Daarover gaat dit boek niet. Dit verhaal gaat wel over hoe ik Italië de voorbije drieëntwintig jaar heb beleefd.

Ik ben opgegroeid in Maasmechelen, in de Limburgse mijnstreek, waar mijn vader onderwijzer was. Zijn hele loopbaan stond hij in het eerste leerjaar. Dat was op eigen verzoek, want hij kon niets mooiers bedenken dan de allerkleinsten die twee vaardigheden bij te brengen die zij een leven lang nodig zouden hebben: lezen en schrijven. De kinderen uit de Italiaanse mijnwerkersgezinnen gingen naar school in hun eigen wijk, die ‘de cité’ werd genoemd. Er werd verteld dat de Italianen zich het meest thuis voelden in hun eigen gemeenschap, met hun eigen winkels en hun eigen (concentratie)scholen. Slechts een enkeling vond toen de weg naar de witte school van mijn vader.

De cité had geen al te beste reputatie. Omdat de Italianen massaal naar Limburg waren gekomen, waren de witte Limburgers bang geworden voor die ‘opvliegende’ zuiderlingen met dat exotische accent. Uit de cité kon je kortom maar beter wegblijven. Ik heb in Maasmechelse cafés nooit bordjes zien hangen met ‘verboden toegang voor honden en Italianen’ (zoals er in het Waalse Marcinelle wél achter het raam hingen), maar reken maar dat de Italianen ook in Limburg moesten afrekenen met vooroordelen en racisme. Zij hebben een lange weg afgelegd voor zij werden aanvaard.

Ik weet niet wanneer die andere Belgen iets verder begonnen te kijken dan hun neus lang was en plots besloten dat Italianen cool waren, maar bij mij gebeurde dat op mijn dertiende. Ons gezin had Italië als vakantiebestemming ontdekt, en bij thuiskomst waagden mijn zus en ik ons aan een zelfstudie Italiaans om met vakantie vrienden te kunnen corresponderen. Toen mijn vader enkele opgepikte woordjes in zijn klas herhaalde, verkondigde die ene verdwaalde *bambino* thuis aan zijn ouders dat zijn *maestro* ‘vloeiend Italiaans’ sprak! Het gevolg laat zich al raden: op de eerstvolgende ouderavond wilde de voltallige familie – grootouders inbegrepen – met hem kennismaken. En het volgende schooljaar telde mijn vaders klas op een totaal van vijftieng leerlingen zeventien kinderen van Italiaanse origine. Hoe dat kwam? Volgens de Italiaanse geruchtenmolen was hij een leraar die de Italianen ‘wél welkom heette’.

Italië en Italianen zouden een belangrijke rol blijven spelen in mijn leven. Na vier jaar zelfstudie Italiaans trok ik naar Antwerpen voor een studie vertaler-tolk, en met mijn diploma op zak reisde ik naar Padua, in het noorden van Italië, waar ik na een extra studiejaar bleef ‘hangen’ om er een baan te zoeken. *Per sempre!*

Padua was inderdaad betoverend. En het bleek tegelijk een bekrompen provinciestad, waar ik als buitenstaander in korte tijd een rijtje ergernissen zou verzamelen. Werk vinden bleek geen probleem. Ik kreeg vlug een baantje in een chic advocatenkantoor dat mijn tijdelijk contract al snel wilde inruilen voor een vaste baan, want meertaligheid is in Italië een schaars goed. Toen ik wat anders wilde, maakte ik kennis met het begrip *raccomandazione* of de lange arm – je hoefde niet goed te zijn, je moest gewoon iemand kennen. Ik stond vaak versteld van de stugge, starre bureaucratie en van het trage ritme van een land dat blijkbaar op veel vlakken gewoone blijven steken in de jaren vijftig. Mijn verbazing was al groot geweest toen wij als universiteitsstudenten onze examens na afloop moesten laten ‘valideren’ in een lange rij van tientallen studenten. In het hele kantoor heb ik niet één computer gezien – enkel stapels stoffige, bruine opbergmappen, van op de grond tot

aan het plafond. Werkelijk alles was toen gecompliceerd. Als EU-burger moest ik niettemin periodiek een verblijfsvergunning aanvragen. Een ziekteboekje aanvragen. Een werkvergunning aanvragen. Mijn domicilie aanvragen. Wachten, wachten en nog eens wachten. En vooral, telkens ging dat gepaard met bergen papier.

Na mijn terugkeer naar België ben ik als journaliste over Italië beginnen te schrijven. Als de Italianen die ik interview mij vragen welke interesse de Belgische lezer in hun verhaal heeft, antwoord ik met een knipoog dat ik mij persoonlijk verantwoordelijk stel voor de buitenproportionele aandacht die mijn krant aan Italië besteedt – een ‘schuld’ die ik met veel plezier draag. Ik vertel erbij dat ondanks talrijke omzwervingen in de rest van Europa, in Latijns-Amerika en in grote delen van Afrika, geen enkel ander land mij na al die jaren in dezelfde mate aantrekt en afstoot, ontroert en mateloos irriteert als ‘mijn’ Italië. *Nella vita ci sono tanti amori, ma c'è solo una passione*. Het leven kan vele liefdes op je pad brengen, maar een passie ontwikkel je slechts één keer.

Natuurlijk vind ik het leuk dat mijn vrienden dromen van die wijnboerderij in Italië. Of dat de Vlamingen dolenthousiast het ‘nieuwe aperitiefje’ Spritz bejubelen (hoewel die cocktail van pro-secco en Aperol vermoedelijk dateert van de Oostenrijkse overheersing in Noord-Italië en dus bezwaarlijk ‘nieuw’ kan worden genoemd). Tegelijk betreur ik het dat de Italiëkennis van te veel Belgen en Nederlanders zelden de gemeenplaatsen overstijgt. Hoe clichématig wij nog steeds over Italianen denken, heb ik nooit sterker vastgesteld dan in de herfst van 2011, toen de regering-Berlusconi viel onder de loodzware druk van de internationale financiële markten. De cijfers van de Italiaanse economie waren in vergelijking met andere landen niet eens zo desastreus, maar het zeer negatieve imago van premier Berlusconi had hem de das omgedaan. Hoewel zeker de helft van de Italianen nooit op Berlusconi had gestemd, beschouwde de wereld in één klap alle Italianen als Berlusconi's. Toen de gerespecteerde oud-eurocommissaris Mario Monti het van die ‘flapdrol’ overnam, draaide de publieke opinie

in een tel haar kar: plots waren alle Italianen net zo flink als Super Mario: *bravo, bravissimo!*

Zal ik enkele clichés opnoemen? Italianen zijn passioneel, gedreven en enthousiast, maar tegelijk luidruchtig, oppervlakkig en chaotisch. Bovendien kunnen ze slecht organiseren. Ze zijn toonaangevend op het gebied van mode, design en architectuur. Maar is dat niet enkel uiterlijke schijn? Overigens gedijt in het arme zuiden al generaties lang de maffia wonderwel – dat kan toch geen toeval meer zijn? Zou onze kennis van de Italianen, bijna zeventig jaar nadat zij massaal naar onze contreien emigreerden, inmiddels niet wat verder mogen reiken?

Dit verhaal wordt daarom een reis door dat andere Italië, waarin ik misschien niet alle clichés verwerp maar ze tenminste wel diepgang schenk of van een andere kant belicht. De maffia verteert inderdaad Zuid-Italië, maar wat barst die streek van protest en verzet, en van ongelooflijk veel moed. Het Vaticaan, die andere staat in de staat, heeft de Italiaanse samenleving in een vaak verstikkende houdgreep, zelfs al wordt Italië net als de rest van Europa steeds meer seculier. Lange tijd gedoogde de kerkelijke hiërarchie ook de maffia in Zuid-Italië, maar tegelijk is de meest strijdlustige antimaffiabeweging juist opgericht door de katholieke Kerk.

Dit cliché is er alvast zeker geen, want het is de tragische waarheid: vooral jong Italië gaat door een diep dal en worstelt met een enorm identiteitsprobleem. Elk jaar trekken tienduizenden jonge Italianen naar het buitenland, niet om in een mijnschacht af te dalen maar wel met een diploma op zak. Die hoogopgeleiden zijn diep ontgoocheld en willen elders een toekomst opbouwen, omdat zij het gevoel hebben dat hun eigen land hen heeft uitgespuwd. In de Catalaanse kuststad Barcelona wonen zomaar even vijftigduizend Italianen! De Italianen die naar het buitenland vertrekken, koesteren een grondige hekel aan hun geboorteland en zien hun vertrek haast als een politiek statement. Generaties nadat de eerste emigranten Italië ruilden voor Australië, Amerika en West-Europa, ziet

een groot deel van de jonge generatie nog altijd geen reden om in het land van *la dolce vita* een leven op te bouwen.

Leverd de Italiaanse overheid wel voldoende inspanningen om de jeugd een toekomstperspectief te bieden? Doen diezelfde autoriteiten genoeg om het burgerverzet tegen de maffia te ondersteunen en nog te versterken? Rekent Italië kordaat af met politieke corruptie en met misbruiken door grote bedrijven, of neemt de overheid fabrieksbazen liever in bescherming? Biedt Italië nieuwkomers die na een levensgevaarlijke tocht over zee zijn kusten bereiken de opvang die van een EU-land mag worden verwacht? Of lijkt het zijn eigen massale exodus naar betere oorden soms liever te vergeten? In veel gevallen komt Italië er erg negatief uit. Dat zeg ik tot mijn grote spijt, want ik geniet er niet van om pek te gieten over dat mooie Italië, dat velen terecht in hun hart dragen. Maar wie met pek gooit naar Italië, dat is Italië zelf. Verliefdheid maakt misschien blind, maar in de liefde kun je het best je ogen wijd opendoen om ook de negatieve kantjes te zien.

Ik herinner mij nog goed het rijtje ergernissen die mij ertoe brachten om Italië uiteindelijk te verlaten. Tegelijk beschouwt een stuk van mij dat land nog altijd als een soort ideaal en verheven vaderland, waardoor ik mij bij elk nieuw bezoek moeiteloos laat inpalmen door de buitengewone charme die Italië uitstraalt. ‘Gesproken als een echte Italiaanse’, zeggen Italiaanse vrienden grinnikend wanneer ik hun over mijn dilemma vertel. Velen twijfelen al een leven lang tussen blijven of toch maar weggaan.

In dit verhaal zoek ik geregeld de schaduwkant op van dat zonovergoten land. Zon en schaduw lijken tegengesteld aan elkaar, maar ze bestaan niet zonder elkaar. Terwijl zonlicht verblindend kan zijn, biedt schaduw je de kans om alles grondig te bekijken. Door de schaduw zie je ook de nuances.

Wees gerust, door dit boek gaat u niet minder van Italië houden – misschien wel integendeel. Als u na afloop af en toe stilstaat bij de schaduw terwijl u van de Italiaanse zon geniet, dan ben ik al erg tevreden. Tot zover mijn waarschuwing. Verwacht geen ‘ode aan Italië’ en dus zeker geen ‘liefdesverklaring’. Zie het eerder als

een goedbedoelde oproep. Als een brief aan Italië, aan het land en aan zijn volk. Lees het maar als een boze liefdesbrief.

Eén land en één volk, onder één vlag?

*Italië is een los verband tussen twintig
zeer verschillende regio's*

Dat hij en zij al jarenlang samen zijn, dat merk je in een oogopslag. Ze hebben kussentjes meegebracht, om het urenlange zitten op de harde stenen van de arena in Verona wat comfortabeler te maken. Ze zijn vanavond extra vroeg gekomen om de grote drukte bij de ingang van de arena te vermijden en de eregasten nog te zien arriveren, daar beneden op het middenplein. Die zullen straks in hun elegantste kledij over de rode loper flaneren, om daarna pal voor het orkest plaats te nemen op zitplaatsen die volgens de folder enkele honderden euro's moeten hebben gekost.

Hij en zij nemen plaats op de veel goedkopere stenen, hoog in de flanken van dit Romeinse amfitheater, en in afwachting van Verdi's barokke koren zijn deze twee curieuze operagasten al een spektakel op zich. Ze vormen een perfect op elkaar ingesteld stel, dat niet hardop spreekt en toch onophoudelijk communiceert. Zoals nu, wanneer zij hem een vragende blik stuurt zonder een woord commentaar. Als hij die blik instemmend beantwoordt, schotelt zij hem nog geen seconde later een geurende pastasalade voor, waarvan het water je in de mond loopt. Ze kent geen genade: uit haar gerieflijke rugzakje haalt ze vervolgens een geblokt tafellaken, waarop ze twee plastic champagnefluitjes klaarzet. Daarop grist hij een fles koele prosecco uit de koelzak die broederlijk naast de rugzak staat te wachten, hij ontkurkt de fles, en na de uitwisseling van een vluchtige glimlach brengen ze zwijgend een toast uit op wat hopelijk een geslaagde opera-avond wordt. Is dat een stille hulde aan Giuseppe Verdi, hun nationale trots? Of zijn die grote stukken Parmezaanse kaas en parmaham die ook nog uit voorraaddoosjes tevoorschijn worden getoverd slechts

een toevallige verwijzing naar de geboortestreek van de grootmeester van de Italiaanse opera?

De arena is tot de nok gevuld met veel toeristen, maar de Italianen zijn nog talrijker. Giuseppe Verdi was een uiterst gedreven componist die negenentwintig opera's en muziekwerken heeft nagelaten, en vijftien van die werken schreef hij in tien jaar tijd. Tijdens zijn leven was Verdi al wereldberoemd en dat is hij ook altijd gebleven. Hij werd geboren in de buurt van Parma en op zijn vijftiende was hij al de beste pianist van de hele provincie. Zijn muziek heeft door de eeuwen heen bijzonder grote weerklink gevonden bij een zeer breed publiek, dat zijn theatrale, pompeuze koren altijd wist te smaken. Verklaart die combinatie van muzikaliteit en theater, van drama en pure emotie, waarom elke Italiaan vandaag nog altijd zo dol is op opera, wat in Italië veel meer dan ergens anders een volksgebeuren blijft?

De tonen van *La Traviata* galmen nog na wanneer het publiek na de voorstelling afzakt naar de terrassen van Piazza Bra, het plein dat in de vorm van een halvemaaan het Romeinse amfitheater omarmt. Terwijl iedereen druk praat en een wijntje of een digestief laat aanrukken, stapt plots de dirigent het plein op. Aan zijn arm begeleidt hij de sopraan die ondanks haar jeugdige leeftijd zopas met bravoure de hoofdrol, Violetta, heeft vertolkt. Licht verbaasd kijkt iedereen naar de man met de lange slipjas, de verlegen blonde aan zijn arm, wanneer hij met haar voorbij de volle terrassen een ereronde wandelt, en het publiek toeroept: '*Signore e signori*, mag ik u voorstellen... Violetta!' Vervolgens trakteren honderden operagangers 'Violetta' op een daverend applaus en een staande ovatie, maar de kreet 'Viva Verdi!' blijft ditmaal uit.

Die slogan werd wél gescandeerd en als graffiti avant la lettre op de muren geschreven in de aanloop naar de Italiaanse eenmaking. Behalve muzikaal was Verdi ook zeer politiek geëngageerd. Toen hij zijn grootste operasuccessen componeerde, was het gebied dat wij vandaag Italië noemen nog een aaneenschakeling van losse staten onder wereldlijk of onder pauselijk gezag. Grote delen van Noord-Italië waren bijvoorbeeld in handen van Oos-

tenrijk. De regio's Lombardije en Veneto hadden een Oostenrijkse onderkoning, die rechtstreeks verantwoording aflegde aan Wenen. Ook Friuli-Venezia Giulia en het huidige Trentino-Alto Adige (Zuid-Tirol) stonden onder Oostenrijks gezag. Omdat in Toscane het huis van Habsburg-Lotharingen heerste, werd ook die regio tot de Oostenrijkse invloedssfeer gerekend. De uitzondering in Noord-Italië was Piëmont, dat de bakermat van de eenmaking zou worden. In Piëmont, de Aostavallei, Ligurië en het zuidelijke eiland Sardinië bestuurde het huis van Savoye. Grote delen van Centraal- en Noord-Italië waren daarentegen in handen van de paus. De wereldlijke macht van de Heilige Stoel was vlak voor de eenmaking nog aanzienlijk, want het pauselijke grondgebied omvatte in 1859 vrijwel de volledige regio's Lazio, Umbrië, de Marken en Romagna. Het zuiden van Italië ten slotte was verenigd in het Rijk der beide Siciliën, dat door de dynastie van de Bourbons werd bestuurd. Dat rijk bestreek heel Zuid-Italië en het eiland Sicilië, met uitzondering van Sardinië, dat dus aan het huis van Savoye toebehoorde.

Giuseppe Verdi was een Italiaanse patriot die met doorzichtige verwijzingen in zijn opera's het verzet van de Italianen wilde aanwakkeren tegen al die dynastieën. Na de Italiaanse eenmaking, in 1861, zouden dan ook heel wat verborgen revolutionaire boodschappen in zijn opera's worden ontdekt – al kun je sommige boodschappen allerminst verdoken noemen. Het meest sprekende voorbeeld is *Nabucco*, Verdi's eerste grote operasucces. *Nabucco* ging in 1842 in première in het Scalatheater van Milaan. De opera brengt het Bijbelse verhaal van de Assyriërs die onder leiding van koning Nabucco de stad Jeruzalem veroveren, en het Hebreeuwse volk ver weg van hun vaderland leiden. In de opera zingt het Slavenkoor onder meer '*O mia patria sì bella e perduta*': o, mijn zo mooie en verloren vaderland. Het Milanese operapubliek had die metafoor erg vlug begrepen: leden de Noord-Italianen niet al veel te lang onder het juk van de Oostenrijkse overheersing? Toen *Nabucco* later werd opgevoerd in het Fenicetheater in Venetië, gaf het hele publiek Verdi een staande ovatie en zwaaiden de operabezoekers de Italiaanse driekleur in het gezicht van de

verbijsterde Oostenrijkers. Buiten op straat schreven Italiaanse patriotten slogans op de muren: 'Viva V.E.R.D.I.', geen muzikale aanmoediging, maar wel een gecodeerde revolutionaire boodschap. 'Verdi' was een acroniem dat stond voor *Vittorio Emanuele Re D'Italia*: 'Leve Victor Emmanuel, koning van Italië!' Het was een onverhulde oproep tot een revolutionaire opstand, een *risorgimento* of nationalistische wederopstanding, die moest uitmonden in de eenmaking van Italië met aan het hoofd de eerste Italiaanse koning, Victor Emmanuel.

Aan die eenmaking zijn vele woelige eeuwen van buitenlandse dominantie voorafgegaan. Om te schetsen dat Italië eerder bij toeval is eengemaakt, spoel ik even terug tot de tijd van Napoleon Bonaparte. Enkele jaren na de Franse Revolutie in 1789 plaatste die Corsicaanse generaal tijdens de bestuursperiode van het Directoire het volledige Italiaanse schiereiland onder zijn gezag. In eerste instantie zagen de Italianen hem als een bevrijder, omdat Napoleon de despotische dynastieën uit Italië had verdreven en ze door vier republieken had vervangen. De Cisalpijnse Republiek omvatte heel het noorden van Italië, met uitzondering van Venetië, dat in 1797 aan de Oostenrijkers werd verkocht. Die noordelijke republiek was dan wel een Franse vazalstaat, waarin bovendien loodzware belastingen werden geheven om de talrijke Franse oorlogen te financieren, maar Noord-Italië was opnieuw in één staat ondergebracht – voor het eerst sinds de middeleeuwen. In die republiek ontwikkelde zich via de Italiaanse pers ook een publieke opinie die begon te dromen van Italiaanse eenheid en van onafhankelijkheid.

Toen de vier napoleontische republieken in 1800 in opstand kwamen tegen de Franse bezetter, hield Napoleon voor de tweede maal een veldtocht door Italië. Ditmaal kregen de Italianen niet te maken met een jonge, ambitieuze generaal die hen zou bevrijden van despotische buitenlandse dynastieën terwijl hij hun Vrijheid, Broederlijkheid en Gelijkheid voorschotelde; nu stonden zij oog in oog met de machtigste man van Frankrijk en misschien wel van heel Europa. Door de Italianen vrede en stabiliteit en een modern

en efficiënt bestuursstelsel te beloven, kreeg Napoleon andermaal het Italiaanse volk op zijn hand. Hij benoemde in het noorden en in Napels twee vertrouwelingen als zijn onderkoningen, terwijl het noordoosten en het centrum vanaf dan Franse departementen waren onder het rechtstreekse bestuur van een Franse prefect. De belastingdruk bleef hoog en de onafhankelijkheid was een verre droom, maar toch ervoeren de Italianen de tijd van het Franse bestuur als een relatief gelukkige en rustige periode. Toen ze in 1812 hoorden dat Napoleon een militaire nederlaag had geleden in Rusland, beseften ze dat zijn dagen geteld waren.

Maar in Italië waren de geesten nog aan het rijpen, en terwijl de intellectuele middenklasse zich wilde ontdoen van Napoleons onderkoningen, klampten die zich juist vast aan de macht. In plaats van met vereende krachten te strijden voor eenheid en voor onafhankelijkheid, lieten de Italianen een unieke kans voorbijgaan.

Het Congres van Wenen (1814-1815) was in Italië het begin van het risorgimento, de nationalistische strijd voor een eengemaakt Italië. Op dat Congres werd het grondgebied dat Napoleon had veroverd, na zijn nederlaag opnieuw verdeeld. Op het Italiaanse grondgebied werden de oude dynastieën in ere hersteld – alsof er van Napoleon nooit sprake was geweest. In het koninkrijk Piëmont en Sardinië zou het huis van Savoye weer de scepter zwaaien, op het Zuid-Italiaanse vasteland en op Sicilië kwamen de Bourbons weer aan de macht, en in Toscane het huis van Habsburg-Lotharingen. Wat een enorme stap achteruit voor wie van Italiaanse eenheid en onafhankelijkheid droomde!

Turiijn, de hoofdplaats van het koninkrijk Piëmont-Sardinië, zou ook vele jaren later het kerngebied blijven van de Italiaanse patriotten, en in 1849 verklaarde Victor Emmanuel II, de nieuwe koning van dat rijk, zich een voorstander van Italiaanse eenheid. Het noordelijke koninkrijk van het huis van Savoye leek de ideale basis voor het nieuwe koninkrijk Italië, want het was op dat moment de enige constitutionele monarchie, omgeven door absolute monarchieën en zelfs een theocratie (de uitgestrekte pau-

selijke staten). Victor Emmanuels eerste minister, graaf Camillo Benso di Cavour, werd de politieke ideoloog van de Italiaanse eenheidsstrijd. De koning van Piëmont en de graaf van Cavour droomden in de eerste plaats van één staat die heel Noord-Italië omvatte, omdat de eenmaking van het hele schiereiland, met het centrum en het zuiden erbij, in hun ogen een onmogelijke onderneming leek. Victor Emmanuel en Cavour waagden zich aan een spelletje stratego, en goed wetend dat de ene dienst de andere waard zou zijn, stuurden zij Piëmontese troepen eropuit om het Frankrijk van Napoleon III – een neef van de Corsicaanse generaal – bij te staan in een oorlog tegen Rusland. Parijs verklaarde zich achteraf bereid om Piëmont te verdedigen wanneer die staat zich ook maar bedreigd voelde. Al wat Piëmont toen dus moest doen, was een oorlog met de Oostenrijkers uitlokken, die in de rest van Noord-Italië opnieuw de scepter zwaaiden.

De beroemde overwinning van de Piëmontezen en de Fransen tegen de Oostenrijkers, in de slag bij Magenta in 1859, had verstrekkende gevolgen voor heel Italië. De groothertog van Toscane, de hertogen van Parma en van Modena alsook de pauselijke gezant in Romagna zetten het op een lopen, en in de referenda die in al die staten werden gehouden, koos het volk haast unaniem voor de aanhechting bij het rijk van koning Victor Emmanuel.

Maar hoe moest dat zuiden in hemelsnaam bij het nieuwe Italië worden gevoegd? Anders dan de Noord-Italiaanse inwoners van Lombardije en van Veneto, die gebukt gingen onder het juk van de Oostenrijkers, konden zuiderlingen niet klagen over een buitenlandse overheerser: het huis van Bourbon was slechts in verre oorsprong Frans en kon niet meer als ‘uitheems’ worden beschouwd. Toch waren zeker de Siciliaanse burgers al die eeuwen van buitenlandse overheersingen bijlange niet vergeten. Zij voelden de frustratie dat ze nooit de hoofdrolspelers van hun eigen lot of toekomst waren geweest, een gevoel dat hun afkeer van elke vorm van centraal gezag ook daarna nog vele jaren zou voeden.

Er bewoog wat in de Noord-Italiaanse havenstad Genua, waar Siciliaanse ballingen afspraken om een militaire expeditie op het

zuidelijke eiland Sicilië te organiseren. Onder bevel van de vrijheidsstrijder Giuseppe Garibaldi zou zich een vrijwilligersleger vormen, dat uit 1088 mannen en één vrouw bestond. Enkele dagen nadat de vrijheidsstrijders met twee boten vanuit Genua waren vertrokken, zetten zij voet aan wal in de Siciliaanse haven van Marsala. Het was mei 1860. Ter plaatse voegden nog veel meer Siciliaanse vrijwilligers zich bij Garibaldi en diens troepen, en samen verdreven zij de Bourbons en namen zij het hele eiland in, alvorens hun tocht voort te zetten via Napels en op te rukken naar Midden-Italië.

Rome bleek een obstakel van formaat. In de periode 1859-1860 had de bevolking in Umbrië, Romagna en in de Marken al gekozen voor afscheiding van de pauselijke staten en voor aanhechting bij het jonge koninkrijk Italië, waardoor de paus enkel nog Lazio restte. Woedend wilde hij geen vierkante meter prijsgeven van het laatste stukje grondgebied dat van de pauselijke staat nog overbleef – en Parijs beschermde hem. Vanuit moreel en religieus oogpunt viel het niet mee om de paus uit te dagen en daardoor de toorn van de Franse bondgenoot te riskeren. Dus oefende het jonge Italië een beetje geduld, en met uitzondering van pauselijk Rome en van Venetië, dat nog altijd onder Oostenrijks gezag stond, was Italië in 1860 haast helemaal eengemaakt.

Een jaar later, op 17 maart 1861, werd Italië officieel geboren, met de noordelijke stad Turijn als voorlopige hoofdstad. Venetië werd in 1866 een onderdeel van het nieuwe Italië, en het Italiaanse leger zou er pas in 1870 in slagen om Rome bij het nieuwe rijk te voegen, waarna de Eeuwige Stad meteen de hoofdstad van Italië werd. Zo kwam ineens een eind aan het risorgimento, dat na het Congres van Wenen begonnen was. Met uitzondering van het piepkleine Vaticaanstad was de paus nu al zijn wereldlijke macht kwijt. Furieus trok hij zich in het Vaticaan terug, waar hij zich uitriep tot gevangene van het nieuwe koninkrijk Italië. Het pijnlijke verlies van gezag en van grondgebied was de kiem van een diep wantrouwen van het Vaticaan jegens de Italiaanse staat, en die uiterst troebele relatie zou pas in 1929, toen de fascistische dictator Benito Mussolini met de Kerk het Verdrag van Lateranen sloot, enigszins worden hersteld.

Italië was dan wel geboren, maar woonde er in dat jonge land dat kort tevoren nog een onsamenvattend geheel van een hoop kleine staten was geweest, eigenlijk ook één volk? De Italiaanse patriot Massimo d'Azeglio vreesde bij de proclamatie van de staat Italië al het ergste. Hij riep uit: 'Nu Italië is gevormd, komt het erop aan ook Italianen te vormen.' Dat was geen geringe uitdaging, want de regionale verschillen waren toen enorm, en zijn dat meer dan honderdvijftig jaar later nog steeds. De overgrote meerderheid van de Italianen was analfabeet en sprak bovendien geen Italiaans maar het plaatselijke dialect. De nieuwe regering besefte dat een gemeenschappelijke taal het volk zou verenigen en riep daarom al in 1868 een parlementaire onderzoekscommissie in het leven die de geschikte middelen moest uitwerken waarmee de juiste taal en de juiste uitspraak van die taal onder de Italianen konden worden verspreid. Maar de geschikte middelen voor welke taal precies?

De dichter en romanschrijver Alessandro Manzoni stelde de commissie voor om het Florentijns als standaardtaal in te voeren, de taal die hijzelf had gehanteerd in zijn roman *I promessi sposi*, die in 1842 voor het eerst in zijn definitieve versie was gepubliceerd. Omdat Manzoni met die historische roman een fundamentele bijdrage leverde aan het hedendaagse Italiaans, is *De verloofden* verplichte lectuur voor elke Italiaanse scholier. De Italiaanse standaardtaal heeft dan wel het Florentijnse dialect als basis, maar is in de loop van de twintigste eeuw flink verder geëvolueerd onder invloed van radio en televisie. Aangezien de Italiaanse openbare omroep Rai in Rome ligt, zou ook het Romeinse dialect binnensijpelen in de Italiaanse standaardtaal, die in meer recente tijden dan weer werd beïnvloed door het dialect van Milaan, de economische hoofdstad van Italië.

'Italiaans was voor mij een vreemde taal die ik op school heb moeten leren', vertelt Andrea Camilleri (1925), de beroemdste detectiveschrijver van Italië. Camilleri is geboren in Porto Empedocle op Sicilië, maar ik bezoek hem in zijn fraaie appartement in Rome, waar de Siciliaan al ruim vijftig jaar woont en werkt. Hij re-